

DİNİ TEBLİĞ VE ÖNCELİKLER BAĞLAMINDA KUR'AN-I KERİM'DE "MÜ'MİN KİŞİ" NİN KAVMİNE YÖNELİK DİN EĞİTİMİ FAALİYETİ*

Seyyid SANCAK**

Öz

Kur'an-ı Kerim yirmi üç sene gibi bir zaman zarfında insan hayatında, her açıdan büyük bir değişim gerçekleştirmiştir. Bu değişim süreci, dikkat ve özenle incelenmesi gereken bir konudur. Bize göre bu değişimin temel nedeni; peygamberlerin, dini tebliğ sürecinde, birey ve toplumda inanç ve amel noktasında bir değişim meydana getirmek isterken muhataplarına, bilgilendirmek istedikleri konuları bir anda bütünüyle iletmek yerine; bir sıra dâhilinde, konu önceliklerini tespit ederek hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle, Kur'an'ın iniş süreci incelendiğinde Mekke döneminde inen ayetlerin sosyal hayata çeki düzen vermektense ziyade ilk etapta, bireylerin inanç dünyasını temizlemeye çalışması ve insanları şirkten tevhid inancına çağırması, dini tebliğ sürecinde muhataba bilgi verilecek öncelikli konuların tespit edilmesinin ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Bu vesile ile Mü'min kişinin kavmine yönelik din eğitimi faaliyeti; "Yüce Allah, Kur'an'da ortaya koyduğu prensipleri peygamberleri aracılığıyla insanların gönlüne işlerken, hangi konulara öncelik vermiştir?" sorusuna cevap niteliği taşımakta ve din eğitimcilerine dini tebliğ noktasında örneklik teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mü'min kişi, tebliğ, iletişim, din eğitimi, öncelikler, süreç.

RELIGIOUS EDUCATION ACTIVITY ON THE TRIBE OF "BELIEVER" IN THE KORAN WITHIN THE CONTEXT OF RELIGIOUS CONVEYANCE AND PROPERTIES

Abstract

Within a time period of twenty-three years the Koran had made amendments in human life in every respect. This period of changes is a subject matter which has to be examined carefully and meticulously. In our opinion the main reason of this change stems from the fact that, while wishing to create a change in the individual and society in terms of belief and practice during the conveyance of the religion, the prophets, instead of conveying the subjects they wish to inform their addressees wholly in an instant, behaved accordingly determining the priorities of the subjects within a sequence. Examining the time period of the revelation of Koran in particular the fact that the revealed verses, rather than bringing order to the social life, tried in the first place to clean up the individuals' world of beliefs and call people from polytheism to unity shows us that how important it is to determine the prior subjects on which the addressee would be informed during the religious conveyance.

The religious education activity on the tribe of the Believer herewith constitutes a response to the question, "On which subjects did Almighty Allah give priorities while engraving the

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Bilim Dalı'nda doktora tezi olarak 2014 yılında kabul edilmiş "Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi" adlı çalışmadan hareketle hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, seyyidsanck@ibu.edu.tr

principles revealed in Koran into the hearts of human beings through His prophets?" and serves as a model for the religion educators in terms of conveying the religion.

Keywords: Believer, conveyance, communication, religious education, priorities, period

Giriş

Günümüz İslam toplumunun içinde bulunduğu eğitimsel, sosyal, siyasi ve ekonomik sıkıntılarının sebeplerinden biri Müslümanların ilahi vahyi ve akli hayatlarından çıkarmış olmasıdır. Vahyin yerini insanların beşeri görüşleri almış Müslümanlar vahyin özüne inmekten yoksun kalmıştır. Doğal olarak bu durum, dinin doğru tebliğ edilmesini ve anlaşılmasını da engellemektedir.

İnsan gerek yaratılışından kaynaklanan hamlik, gerekse tarihi seyir içerisinde ve değişik coğrafyalarda ortaya çıkan farklılıklar sebebiyle zamanla ilahi menşeli ilkeleri unutmuş yahut çarpıtmış ve her defasında elçiler aracılığıyla bu ilkeler kendisine hatırlatılmıştır.¹ Bu noktada Kur'an'ı Kerim Mü'min kişi örneğiyle, unutan yahut çarpıtan olumsuz bir insan modeline karşılık; dengeli, şahsiyetli, kendisiyle barışık bir insan modeli sunmakta, insanın temiz fitratını koruma ya da bozulan fitratını temiz hale döndürmeyi amaç edinmektedir. Bu amaçlar gerçekleştirildiği takdirde, insan; Allah'ın rızasını kazanarak topluma yararlı hale gelmiş olacaktır. Kur'an, bütün bu amaçları gerçekleştirirken insan psikolojisini ve biyolojik yapısını da göz önünde bulundurarak hareket eder. Zira insanı yaratan Allah, onun en iyi şekilde nasıl terbiye olacağını bilmekte, özellikle tebliğ ve terbiyenin metodunu da en büyük eğitici ve terbiyeci olan, rehber kitap Kur'an'ı Kerim'de vermektedir. Bu vesile ile Kur'an-ı Kerim'de, Mü'min Suresi'nde anlatılan ve çalışmamızın ana karakterini teşkil eden "Mümin kişi" ve kavmine yönelik din eğitimi(tebliğ) faaliyeti yukarıda bahsettiğimiz bütün amaçların gerçekleştiği kıssalardan biridir.² Bu nokta da şunu da ifade etmekte fayda olduğunu düşünüyoruz: Kur'an-ı Kerim'de Mü'min kavramı sık sık geçmektedir. Ancak bu makalede ifade edilen Mü'min kişi ve din eğitimi faaliyeti, Mü'min Suresi'yle sınırlandırılmış olup Mü'min kişi sadece surede anlatılan özellikleri ile ele alınmıştır.

Bununla beraber çalışmamızın başlığında geçen "tebliğ" ve "öncelikler" kavramlarının açıklanması, meselenin anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Şöyle ki, tebliğ kelimesi sözlükte: "iletmek³, ulaştırmak⁴, doldurmak⁵, bildirmek ve eriştirmek⁶ gibi anlamlara gelmektedir.⁷ İstilahta ise,

¹ Harman, Ömer Faruk, "İslam'a Göre İnsanın Tanrıya Karşı Görevi", *Tanrı ile İnsan Arasındaki İlişki Konulu Sempozyum*, Ekim-2004, İstanbul, s.98.

² Detaylı bilgi için bkz: Sancak, Seyyid, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi*, Kurtuba Yayınları, İstanbul, 2014.

³ Araf 7/62

⁴ Mü'min 40/56

⁵ Talak 65/2

⁶ Mü'min 40/36

vahiy yoluyla Allah'tan gelen ilahi hükümlerden hiçbirinin gizlenmeden, eksiltmeden ya da herhangi bir eklemede bulunulmadan olduğu gibi insanlara aktarılması olayıdır. "Öncelikler" kavramı ise, bir şeyin başka bir şeyden, zamansal ya da mantıksal olarak önce gelmesi durumudur.⁸

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Mü'min kişinin kavmine yönelik din eğitimi ya da tebliğ faaliyetine baktığımızda zamansal ve mantıksal açıdan bir takım konulara öncelik verdiğini ve bunları sırasıyla muhataplarına aktardığını görmekteyiz. Bu durum bize, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, tebliğ sürecinde, İslami bilgi verilirken gelişi güzel değil de muhatabı her yönüyle dikkate alarak belli bir düzen içerisinde ve konuları öncelik durumuna göre tespit ederek hareket etmemizin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Unutulmamalıdır ki, Kur'an'ın getirdiği evrensel değerler ne kadar yüce ve değerli olursa olsun dini tebliğ sürecinde öncelik verilecek konular tespit edilmediği takdirde ya da en sonda anlatılacak konunun muhataba başta sunulması gibi durumlar, dini tebliğ süreci sonunda istenilen faydanın elde edilememesine neden olabilir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki; davet ya da tebliğ kelimesi, eğitim ve öğretimi de içine alan bir terimdir. Kur'an, sadece tebliğ etmekle yükümlü bulunduğu ve bunu mutlaka yapmak mecburiyetinde olduğunu bildirdiği peygamberi bir öğretici ve eğitici olarak nitelendirmekte, onun yaptığı işin bir öğretim ve eğitim faaliyeti olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Konu ile ilgili olarak ayette : *"Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi arındıran, size kitabı ve hikmeti öğreten, size bilmediklerini öğreten bir peygamber gönderdik."*⁹ buyrulmaktadır. Bu ayet peygamberlerin tebliğ görevinin tamamen bir eğitim ve öğretim görevi olduğunu; tebliğci peygamberin de aynı zamanda eğitici bir peygamber anlamına geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁰ Peygamberlerin tebliğ görevlerinin ortak amacı aslında İslam eğitiminin de genel amacını ortaya koymaktadır. İslam eğitimi ve daveti nihai hedef olarak insanı ıslah ederek insanın dünya ve ahiret saadetini, huzurunu sağlamayı; kâmil, iyi, takva, erdem ve istikamet sahibi insan yetiştirmeyi amaçlar.¹¹ Bu hedefler aynı zamanda peygamber tebliğlerinin ortak hedefleridir.

Bununla beraber, Kur'an'da tebliğ kelimesi ile benzer anlam ifade eden bazı kavramlar vardır. Bunlar; "çağrı, okumak, müjdelemek, öğüt vermek, uyarmak ve aydınlatmak" kelimeleridir.¹² Kur'an-ı Kerim'de, Mü'min kişinin kavmine yönelik din eğitimi faaliyetinin içeriğine baktığımız da bütün bu tebliğ kavramını ifade

⁷ Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul,2013, s.97.

⁸ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, s.255.

⁹ Bakara 2/151

¹⁰ Koçak, Süleyman, "İbrahim Suresinde Eğitim ve Davet Motifleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Diyarbakır,2008, s.55,56.

¹¹ Koçak, a.g.e, s.56.

¹² Bayraklı, *Din ve İletişim*, İstanbul,2009, s.8.

eden benzer kavramları, tebliğ sürecinde kullandığı, onları uyardığı ve aydınlattığı,¹³ yeri geldiğinde müjdelediği,¹⁴ yeri geldiğinde de onlara çağrıda¹⁵ bulunduğunu anlaşılmaktadır.

Bu noktada şunu da ifade etmeliyiz ki, dini tebliğ sürecinde konu öncelikleriyle beraber hangi araçların kullanılacağı ve özellikle iletişim kavramının tebliğ süreci ile olan bağlantısı hakkında da bilgi vermek meselenin anlaşılması açısından oldukça faydalı olacaktır. Zira tebliğ faaliyetinin bir iletişim boyutu da vardır. Dini davet sürecinde kullanılacak en önemli araç dildir. Dil ise iletişimin en önemli aracıdır. Kısacası dil, bir kültür varlığı olarak insanın yarattığı en önemli iletişim aracı olup üretilen düşünceler kelimeler halinde dile yansır.¹⁶ İletişim de kullanılacak olan dil ve sözcükler çok önemli olduğu içindir ki, Yüce Allah; Hz. Musa'ya Firavun'a karşı "Yumuşak söz" kullanmasını emretmiştir.¹⁷

Tebliğ sürecinin başarıya ulaşmasındaki en önemli araçlardan biri olan iletişimin ise dört ögesi vardır. Bunlar; mesajı veren (mesajın kaynağı), mesajı alan, mesajın kendisi, iletişim ortamı ve geri bildirimdir. Burada etkileyen (kaynak) ve etkilenen (alıcı) iletişim sürecinin iki tarafıdır. İletişimde amaç, mesajın alıcıya ulaştırılmasıdır. Bu nedenle mesaj, iletişimin en önemli öğelerinden birini oluşturmaktadır. Mesajın ifade aracı yukarıda söylediğimiz gibi, dildir.¹⁸ Bu noktada şunu da belirtmeliyiz: "Tebliğ" kavramının iletişimden bir farkı vardır. O da iletişim sürecinin tüm unsurlarıyla tamamlanabilmesi için muhatap tarafından geri bildirim olmasıdır. Tebliğde ise geri bildirim olmak zorunda değildir. Ayrıca tebliğ süreci sonunda geri bildirim olumlu olabileceği gibi olumsuz manada da olabilir.

İletişimde amaç bilgi vermek ya da muhatabı bir şekilde etkilemekse o zaman alıcı durumunda olan kişileri, toplumun değerlerini ve kültürel yapısını analiz etmek iletişimin en önemli ögesini oluşturmaktadır. Zira dinleyici hesaba katılmaksızın konuşma yapılırsa konuşmacının anlaşılma ya da desteklenme şansı oldukça düşüktür. Oysa bunun yerine; "Dinleyiciler kimlerdir, ben ve mesajım hakkında ne düşünüyorlar?" gibi sorulara cevap aranırsa, kullanılacak dil, yürütülecek tartışma, oluşturulacak atmosfer, getirilecek kanıt ve yapılacak izahlar da daha başarılı olacaktır.¹⁹ Ayrıca gönderilen vahiy; her zaman, ilk önce muhatap aldığı toplumların özelliklerini dikkate alır. Bundan kasıt, vahyin, ilk planda

¹³ Mü'min 40/29

¹⁴ Mü'min 40/40

¹⁵ Mü'min 40/41,42

¹⁶ Usta, Mustafa, *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Ekolleşme Sorunları*, İstanbul, 2001, s.52. Detaylı bilgi için bkz: Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

¹⁷ Ta'ha 20/43,44

¹⁸ Usta, *a.g.e.*, s.53.

¹⁹ Köylü, "Dini İletişimde Hedef Kitle Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Sayı:1, s.113.

toplumların ilahi hedeflerden saptıkları noktaları tespit edip öncelikli olarak o noktaları ıslah etmeyi hedeflemesidir.²⁰ Nihai hedef ise bundan sonra gelir. Buradan yola çıkarak dini tebliğ sürecinde; din eğitiminin ve eğitimcisinin öncelik verdiği konulara paralel, kısa ve uzun vadeli hedefleri de olmalıdır, diyebiliriz.

Mü'min kişinin kavmine yönelik din eğitimi faaliyetine baktığımızda, bu hususlara dikkat ederek toplumun ilahi hedeflerden saptıkları noktaları tespit ettiği, özellikle tebliğ faaliyetine "*İnanç özgürlüğü ve iktidar zulme dönüşmemelidir*"²¹ konularından başlaması; "Mü'min kişinin etkili bir iletişimin gereği olan, dinleyicileri hesaba katma ve toplum öncelikli olarak hangi noktalarda ıslah edilmelidir?" gibi sorularla ilgili olarak bir düşünce ve endişe taşıdığı anlaşılmaktadır.

Mü'min kişinin, eğitim kavramını da içine alan tebliğ sürecindeki bu bireysel hareket tarzı, Kur'an'ın genel olarak insana bakışını ve onunla iletişimini de ortaya koymaktadır. Kur'an, insan fitratına özel bir anlam yükler. Bu hususta ayette şöyle buyrulur: "*Böylece sen batıl olan her şeyden arınmış olarak, yüzünü kararlı bir şekilde gerçek dine çevir. Allah'ın insanın doğasına yerleştirdiği fitrata uygun davran ki, Allah'ın yaratmasında bir değişime meydan verilmesin...*"²² Bu özel anlam, eğitim vasıtasıyla bireyde davranış değişikliği meydana getirme sürecinde, yaratılış fitratına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira ayetten de anlaşılacağı üzere, insan fitratına uygun olmayan hiçbir uygulamadan -ki buna tebliğ faaliyeti de dahil- sonuç almak mümkün değildir. Bu sebeple insan, öncelikli olarak iyi bir şekilde tahlil edilmeli, onun farklı yetenek ve özelliklerinin nelerden ibaret olduğu tespit edilmelidir. Onun eğilimleri, inançları, arzuları, istekleri, şehvet ve gazabı gibi her türlü yönü belirlenmeli, konu öncelikleri ve eğitim bu yapı üzerine oturtulmalıdır. Dengeli ve kendi içinde tutarlı birey ve toplumların yetiştirilmesi, eğitimin bu esasları dikkate almasına bağlıdır.²³

Bununla beraber, dini tebliğ sürecinde iletişim ve konu önceliklerinin belirlenmesi dışında, başarılı bir din eğitimi faaliyeti için göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus "tedricilik" yani "süreç" ilkesidir. Zira dini davet sonucunda bireyin inanç dünyası ve davranışlarında tevhid inancı doğrultusunda değişim ve gelişimin olması için zamana ihtiyaç vardır. Tedricilik metodu, insan zihninin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada İslam Eğitimi, insanın zihnindeki esnekliğe dikkat ederek bilgileri bir anda değil, tedrici olarak vermeye çalışır.²⁴ Ayrıca Kur'an-ı Kerim, insanları eğitirken daima tedrici bir yol

²⁰ Koçak, a.g.e, s.56.

²¹ Mü'min 40/28,29

²² Rum 30/30

²³ Başkurt, İrfan, "Kur'an'da Eğitim Açısından Tarik Kavramı", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2000, Sayı:7, s.372.

²⁴ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İstanbul,2002, s.227.

takip etmiş, emirler ve yasaklar koyarken insanların bunlara intibak edebilmeleri için zamana ihtiyaçları olduğu gerçeğine işaret ederek bu davranış şeklini insanlara da tavsiye etmiştir.²⁵ Özellikle dini tebliğ faaliyetinin de etkisiyle beraber sosyal değişme olgusu, karmaşık bir süreci ifade eder. Toplum hayatını dengede tutmaya yönelik tipik bir sosyal gerçeklik olan “gelenek” ve benzeri olgular; insanların hayat düzenlerini, yerleşmiş davranış alışkanlıklarını ve inançlarını değiştirmeleri önünde büyük bir engel olarak durmakta ve toplumda birçok direnişi de beraberinde getirmektedir.²⁶ Bu sebeple din eğitimcileri, her alanda olduğu gibi dini tebliğ süreci boyunca da tedricilik metodunu özenle kullanmalı, davranış değişikliği sürecinde insanın zihin yapısını dikkate almalıdırlar.

Sonuç olarak din eğitimcileri; dini tebliğ süreci sonunda muhataplarında inanç noktasında bir değişim meydana getirmek istiyorlarsa bireydeki inanç temelli değişimin, toplumun bir anlamda tüm yönleriyle baştan aşağı yeniden yapılanması anlamına geldiğini ve bu durumun bir süreci ifade ettiğinin farkında olmalıdır. Ayrıca dini tebliğ ve öncelikler noktasında; insanın kapasitesini, olayların ortaya çıkışını ve onların doğurduğu ihtiyaçları dikkate alarak güzel bir üslupla hareket etmelidirler.

Peki, “Mü’min kişi” kimdir ve Kur’an-ı Kerim Mü’min kişinin ismini neden açık bir şekilde zikretmemektedir?

Bu soruya verilecek cevap Kasas 20. ayettir. Bu ayette de ifade edildiği üzere Mü’min kişi; şehrin imanlı, en kültürlü ve en bilgin kişisidir. Konu ile ilgili ayet şöyledir: “*Şehrin imanlı, en kültürlü ve en bilgin kişisi koşarak geldi ve Hz. Musa’ya şöyle dedi: “İleri gelenler seni öldürmek için hakkında müzakere ediyorlar. Derhal çık! Ben senin iyiliğini isteyenlerdenim.”* Kasas 20. Ayette geçen “aksa” kelimesine “en uzak” manasında değil de “en bilgili, en kültürlü ve inanmış kişi” olarak meal veriyoruz; çünkü Firavun ve ileri gelenleri Hz. Musa’yı öldürme müzakeresini yaparlarken, bu kişi onların yanındaydı. Şehrin en uzağında olan ve oradan gelen kişi bu müzakereyi nereden bilecekti. İşte Hz. Musa’ya tehlikeyi haber veren bu kişi, Mü’min 28’de “*Firavun’un ailesinden imanını gizleyen bir Mü’min şöyle dedi...*” şeklinde geçen, Firavun’un ailesinden olan, imanını gizleyen ve ileri gelen kişidir. Bu noktada şu soruyu soruyoruz: “Açıklama ve nasihatleriyle Hz. Musa’ya destek çıkan bu kişinin ismi niçin verilmiyor?” Bize göre, nice bu tip inanmış kişiler çıkacak ve tevhid inancını savunacaktır. Evrensel kimlikte şahsiyetleri ifade etmesi için söz konusu şahsın ismi özellikle verilmemiştir.²⁷

²⁵ Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din eğitimi*, İstanbul,1998, s.31.

²⁶ Coşkun, Ali, *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*, İstanbul,2005, s.6.

²⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C.16, İstanbul,2008, s.518.

1. Mü'min Kişinin Kavmine Yönelik Din Eğitimi Faaliyeti

Kur'an-ı Kerim'de Mü'min(Gafir) suresi'nde ifade edilen Mü'min kişi, bir metot çerçevesinde hareket ederek kavminin sapmış olduğu noktaları ıslah etmek için din eğitimi faaliyetine "Ey kavmim!" sözüyle başlamakta ve bir takım nasihatlerde bulunmaktadır. Bize göre bu şekilde hitap etmesi, toplumunun doğru yola gitmesini çok önemsemesi ve açıkladığı konularda ısrarcı olmasını ifade eder. Şimdi bu kişinin dini tebliğ sürecinde kavmine neler söylediğinin ve öncelikler bağlamında hangi konulara dikkat çektiğinin açıklamasına geçebiliriz.

1.1. Dini Tercih ve İnanç Özgürlüğü

Mü'min kişi, kavmine yönelik tebliğ faaliyetine din ve inanç özgürlüğünün önemini vurgulayarak başlamaktadır. Bir insanın inancından ve bu yöndeki tercihinden dolayı öldürülemeyeceğini ifade ederek inanç özgürlüğünü savunmanın ne kadar eskiye dayandığını göstermektedir.

Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

*"Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir Mü'min adam şöyle dedi. Siz bir adamı, 'Rabbim Allah'tır' diyor diye öldürecek misiniz? Hâlbuki o, Rabbinizden size apaçık mucizeler getirmiştir. Eğer o yalancı ise, yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği azabın bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola erdirmez."*²⁸

Hz. Musa'nın Firavun ve ileri gelenleri ile olan tevhid mücadelesinde belli bir süre imanını gizleyen Mü'min kişi, Hz. Musa'ya destek olmak için kavmi önünde söylediği bu sözlerle kendini ortaya koymuş oldu. Fikrini soru olarak yöneltmiş ve tevhîd inancını savunan kişinin öldürülemeyeceğini ifade etmiştir. Biz bu soru şekline, "inkâr eden, reddeden" soru şekli diyoruz. "Rabbim Allah'tır" diyen kişinin, bu inancından dolayı öldürülemeyeceği hükmünü de buradan çıkarabiliriz. "Rabbim Allah'tır" diyeni öldürmek inanç özgürlüğünü de katletmektir. İşte Mü'min kişi bu açıklamalarıyla inanç özgürlüğünü savunmaktadır.²⁹

Bununla beraber, Yüce Allah bu ayetle, devleti yönetenlere dini tercih ve inanç noktasında halklarına karşı özgürlükçü bir politika sürdürmeleri mesajını da vermektedir. Zira İslam dini, insanları İslam'a girmek için zorlamamış, kimseye de böyle bir hak tanımamıştır.³⁰ Bir kimseyi herhangi bir dini kabule zorlamak din ve vicdan hürriyetine aykırıdır.³¹

Baskı ve korkunun olduğu yerde özgürlük yok demektir. Din ve inanç özgürlüğü noktasında bireyin tercihi dikkate almayan, ona değer vermeyen

²⁸ Mü'min 40/28

²⁹ Bayraklı, a.g.e, C.16, s.509,510.

³⁰ Bakara 2/256

³¹ Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara,2006, s.130.

yönetimler; belli kişi ya da grupların etkinliğine ve üstünlüğüne göre yapılanmış sistemlerdir. Bu tip sistemler iktidarlarını sürdürmek için gücü; saldırganlık, şiddet, öldürmek ve yakıp yıkmaktan alırlar. Baskıcı rejimlerde iktidarın devamı için toplumun tek tipleştirilmesi, susturulması duyarsız ve tepkisiz hale getirilmesi gerekir.³² Bu nedenle özgürlükçü olmayan yönetimler halkı ile ilişkilerini özgürlük üzerine değil de baskı ve korkutma üzerine kurarlar. Yüce Allah bu şekilde, iradeye yapılan baskı ve özgürlük kavramlarını gündeme getirerek bireyin tercih hakkına vurgu yapmaktadır. Din eğitiminin temel amaçlarından biri insanların yapmaları (ya da yapmamaları) gereken şeyleri baskı, korku ya da ceza almaktan çekindikleri için değil; sevdikleri, istedikleri için yapmaları (ya da yapmamaları) dır.³³ Bireyin inanç noktasındaki sevgiye dayalı özgür tercihi dünyadaki imtihan için bir ön şarttır.

Mü'min kişi; hem dini konuları biliyordu, hem de çok kültürlüydü. Diğer taraftan da mantık yürütme yeteneği çok güçlü biri idi. Hz. Musa'nın söyledikleri yalan ise bunun kendi aleyhine olacağını, ama doğru söylüyor da siz inanmazsanız azabı siz çekersiniz mesajını veriyordu. Ayrıca bu kişi şu gerçeğe de işaret ediyordu; öyle gerçekler vardır ki, inkâr edilmesinin cezası hemen başa gelebilir. O inkâr veya ağır bir şekilde karşı koyma, ilâhî cezaya dönüşüp bu dünyada başa gelebilir. Yüce Allah, onun cezasını ahirete ertelemeyebilir. Ayette geçen "cezanın bir kısmı" ifadesi dünyevî cezaların, verilecek cezayı tam olarak karşılamayacağına işarettir. O zaman dünyevî ceza, o suçun bir kısmına denk olacaktır ve gerçek ceza ahirette onları bulacaktır. Kısaca şu mantığı yürütmüş oldu: Yalan söylüyorsa size ceza yoktur, ama doğru söylüyor da siz inanmazsanız size ceza vardır.³⁴ Yaygın din eğitiminde bu mantığı din görevlileri, dini anlatırken kullanmalıydılar. Burada mantık, saldırıyı durdurucu niteliktedir.

Mü'min kişi "...Eğer o yalancı ise, yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği azabın bir kısmı olsun gelip size çatar..."³⁵ ifadesiyle Firavun ve taraftarlarının fevri davranarak Musa'yı öldürmelerini önlemeyi, onun tebliği hakkında soğukkanlı ve sağlıklı olarak düşündükten sonra karar vermelerini sağlamayı amaçlamıştır. Bu ifade aynı zamanda din eğitiminde farklı bir düşünce ve inanç ortaya koyanlar karşısında ölçülü, soğukkanlı davranmak, sağduyuyla hareket etmek; bunların doğruluğu ve yanlışlığı üzerinde düşünüp taşındıktan sonra bir karara varmak ve tavır belirlemek gerektiği yönünde genel bir ders ve uyarı anlamı taşımaktadır.³⁶

³² Kasapoğlu, Abdurrahman, Hz. Musa Kıssasında Korku Fenomeni, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.VIII, Sayı:1, 2008, s.110,111.

³³ Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, İstanbul, s.164.

³⁴ Bayraklı, a.g.e, C.16, s.510,511.

³⁵ Mü'min 40/28

³⁶ Karaman, Hayrettin ve dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara,2008, C.4, s.657.

Ayette geçen "yalan" ve "doğru" kavramları dini tebliğ sürecinde din eğitimcilerinin sözleriyle doğru oldukları kadar davranışlarıyla da doğru olmaları gerektiğine dikkat çekmektedir. Kendisini halka önder tayin eden kimsenin, önce kendine öğretmekten başlaması ve kendi yaşayışını, görünüşünü ve konuşmasını düzeltmesi lazımdır. Bir insanın davranışlarıyla öğretmesi, lisan ile öğretmesinden daha tesirlidir.³⁷

Yüce Allah, Mü'min Suresi 28. Ayet vasıtasıyla İslam eğitim metotlarından "soru sorma yöntemi"³⁸ ile "düşünceyi harekete geçirerek"³⁹ eğitime metotlarına bir kez daha işaret ederek bu metotların tebliğ sürecindeki önemine dikkat çekmektedir. Mümin kişi, "Bir insanı 'Rabbim Allah'tır' dediği için mi öldüreceksiniz" sorusunu sorarak Firavun ve ileri gelenlerini bir an için düşünmeye davet etmektedir. Bu ifadeler, düşününce bir insanın "Allah benim rabbimdir" dediği için öldürülmesinin ne kadar yanlış olduğunu anlayacaksınız, demektir. Mü'min kişi, önce soru sorarak muhataplarının dikkatini kendisine çekmekte, onların zihinlerini bu şekilde harekete geçirip ardından sorunun cevabını mantıksal bir açıklama ile vererek muhataplarını din eğitimine tabi tutmaktadır.

Mü'min kişi "hidayet" kavramını da biliyordu. Açıklamalarıyla bu kişi; iman, bilgi ve mantığı bir araya getirmişti. "Haddi aşma" ifadesiyle Firavun ve yakınındakilere; "yalan söylemekle" de Hz. Musa'ya hitap etmekteydi. Yüce Allah'ın bu tip insanlara doğru yolu göstermeyeceğini söyleyerek Allah'ın hidayetini neyin engelleyeceği meselesine de ışık tutmaktadır. Yalanın ve haddi aşmanın olduğu yerde ilâhî hidayet işi yoktur.⁴⁰ Kısaca haddi aşma, yalan ve inanç özgürlüğüne baskı; kişiyi, Allah'tan uzaklaştıran davranış şekilleridir. Bu nedenle din eğitimcileri bireyi ve toplumu, sonu tevhid olan hidayet yolunun kapanmasına sebep olacak yalan ve haddi aşma davranışlarından uzak tutarak öncelikli olarak bu noktada muhataplarını bilgilendirmelidirler.

1.2. İktidar Zulme Dönüşmemelidir

Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bu bilgin kişi, konuşmasına devam ederek toplumuna seslenmekte ve siyasi erk ile inanç özgürlüğüne müdahale arasında bağlantı kurmaktadır. Bu bağlantının yanı sıra, Allah'ın neler yapabileceğine de dikkat çekmektedir.

Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

³⁷ Çelebi, Ahmet, *İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, Tercim: Ali Yardım, İstanbul,1998, s.207

³⁸ Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 2009, s.284.

³⁹ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s.224

⁴⁰ Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.511.

“Ey kavmim! Bugün, yeryüzüne hâkim kimseler olarak hükümlerlik sizindir. Ama Allah’ın azabı bize gelip çatarsa kim bize yardım edebilir? Firavun: “Ben size kendi görüşümü söylüyorum ve yine size ancak doğru yolu gösteriyorum” dedi.”⁴¹

Ayete göre imanını gizleyen kişi : “Mısır ülkesinde üstün gelerek siyasi erki ellerine geçirmelerinin amacı, inancından dolayı insanları öldürmek olmamalıdır” görüşünü savunmakta, “siyasi gücü ele geçirmek, Allah’ın azabının gelmesine sebep olacak işler yapmak anlamına gelmemelidir” öğüdünü vermektedir. Üstünlük, bir çeşit zulme dönüşmemelidir. Zulmün olduğu yere Allah’ın azabından başkası gelmez.⁴² Devlet yöneticileri makam ve mevki bakımından yükseldikçe sorumlulukları artmaktadır. Hatta ahirette bunlar daha fazla sorumludurlar ve sorgu suale muhataplardır. Yöneticilik sorumluluk isteyen önemli bir emanettir.⁴³ Bu nedenle Mü’min kişi, kavmine siyasi erki elinde bulunduranların idarede sorumlu olduklarını hatırlatmakta, Allah’ın azabından bahsederek onları uyarmaktadır.

Konuşmasının içeriğine biraz daha derinden bakılırsa, siyasetin; peygamberlik, yani dini alana müdahale etmesini önlemek istediği ve dini alanının özgürlüğe sahip olması ilkesini öne sürdüğünü görüyoruz. Bu kişi hem siyaseti, hem dini meseleleri iyi bilen yetişmiş biri idi. Siyasetin dini alana girip müdahale etmesi ve o dini savunanlara baskı yapıp, öldürme eylemine varmasının doğru olmayacağını ve ilâhî azabın gelmesine sebep olacağını vurgulamaktadır. İnce bir mantıkla “Siz Hz. Musa’yı öldürürseniz, Allah’ta sizin hayatınıza son verecektir” savunmasını yaparak öğüt vermekte ve uyarıda bulunmaktadır.⁴⁴ Mü’min kişinin öğüt vererek yaptığı uyarı, Kur’an-ı Kerim’de insanları eğitmek için kullanılan teşvik ve sakındırma (terğib ve terhib) yolu ile eğitime örneklik teşkil etmektedir. Mü’min kişi gibi eğitimcilerin en iyisi; insanlara güzel bir şekilde nasihat eden, onları Allah’a davet edip O’nun rızasına kavuşma yollarını gösteren; gazabından sakındırıp, rahmetinden ümidini kestirmeyerek Allah Teâlâ’nın fazlını ortaya koyan kimsedir.⁴⁵

Mü’min kişinin bu şekilde konuşmasının ardından sözü Firavun almış, Hz. Musa’yı öldürme fikrini ortaya atmasının nedenini savunmuştur. Öncelikle kendi fikrini söylediğini ifade etmiştir. Ama bu fikrin onlara doğru yolu gösterme amacına yönelik olduğu iddiasını da öne sürmüştür. Firavun, doğru yol (sebîle’-reşâd) kavramını biliyordu. Orada “doğru yol”⁴⁶ kavramını kullanması, şuur altının harekete geçip şuur alanına çıktığını göstermektedir. Hayatı boyunca “doğru yol”

⁴¹ Mü’min 40/29

⁴² Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.512.

⁴³ Sezen, *İslam’ın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul,2004, s.308.

⁴⁴ Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.512.

⁴⁵ Koç, Ahmet, *İhvan-ı Safa’nın Eğitim Felsefesi*, İstanbul,1999, s.200.

⁴⁶ Isfehani, Rağıp, *Kur’an İstılahları Sözlüğü*, C. I, Tercm: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul, 2006, s.494.

anlayışını şuur altına itmiş, ona baskı uygulamış; böyle bir konuşmada o anlayış ortaya, yani bilinç alanına çıkarken onu çok kötü bir davranış için kullanmıştır. Hz. Musa'yı olumsuz manada din değiştirmek ve fesat çıkarmakla suçlayıp, öldürmek eylemi ile tanımlamıştır. Ona göre doğru yol bu oluyordu. Demek ki "iyi kavramlar" şuur altına itilince, zamanla şuur alanına çıkarken kılık değiştirmekte ve kötü eylemleri niteler hale bürünmektedir.⁴⁷

Firavun'un "kötü yola", "doğru yol" demesi, görüşünün ve eyleminin kendisine şeytan tarafından süslü gösterildiğini de ifade etmektedir. "*Ve şeytan da onlara yaptıklarını cazip gösterdi*",⁴⁸"*De ki: Size yaptıkları işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Bunlar, iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir.*"⁴⁹ Bu ve benzeri ayetlerde, insanın kötü amelleri kendisine süslendiğinden dolayı o amelleri yaptığı ifade edilmektedir. İşte Firavun'a da, kötü yol iyi gösterilmiş, çirkin iş, güzel gösterilmiş; o da Allah'ın peygamberini öldürme eylemini "doğru yol" olarak tanımlamıştır.⁵⁰ Bir anlamda Firavun'un doğru yolu, Nisa Suresi 169. ayette "tarik" kavramıyla ifade edilen cehenneme çıkan yol olmaktadır.⁵¹

Yüce Allah, Firavun'un bu sözünü bize niçin nakletmektedir? Öncelikle geçmişteki iyi ile kötünün mücadelesinin örneğini vererek günümüze ışık tutmaktadır. Günümüzde ve gelecekte bu tip idarecilerin çıkabileceğini, "yanlış yola" "doğru yol" diyecek kadar halkı kandırma yoluna gidebileceklerini öğütlemekte ve bu konuda bizi bilinçlendirmektedir. Bu tip idarecilerin, inanç özgürlüğünün var olmasının gerekliliğini söyledikleri halde, uygulamalarında dini alana olumsuz manada müdahale edip o alandaki özgürlüğü katledeceklerine işaret etmektedir.⁵²

1.3. Geçmişin Olgularından Ders Almak

Mü'min kişi, konuşmasına devam ederek geçmiş kavimlerin inkârda diretmeleri sonucunda başlarına gelenleri anlatarak bu hususta kavmini uyarmakta, geçmişin olgularından ders almalarını istemektedir. İslam eğitiminde kıssa ile terbiye olarak da ifade edilen, geçmişin olgularından ders almak, İslam eğitiminin olduğu kadar tebliğ faaliyetinin de önemli metotlarından biridir.

Din eğitiminde kıssa ile terbiye metodu geçmişteki hadiselerin bir ahenk içerisinde ortaya konmasına vesile olur. İnsan yakın ve uzak tarihi bilmek zorundadır. Zira tarih geçmişten günümüze akan bir nehirdir. İnsan tabiatı kıssa ile

⁴⁷ Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.512,513.

⁴⁸ En'âm 6/43

⁴⁹ Kehf 18/103,104

⁵⁰ Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.514,515.

⁵¹Başkurt, "Kur'an'da Eğitim Açısından Tarik Kavramı", *a.g.e.*, s.353. Detaylı bilgi için bkz. Başkurt, İrfan Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet, Ölçü, Denge, İşaret Yayınları, İstanbul,2000.

⁵² Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.514.

eğitime ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaı bilen Yüce Allah, onların dünyada imtihanı kaybetmelerini istememekte, onları kötü akıbetten bir başka şekilde daha ikaz etmektedir. Bu imtihanı kazanan veya kaybeden geçmiş milletlerin ibretlik kıssalarından kısaca bahsetmekte, böylece Kur'an'a muhatap olanların aynı hatalara düşmemesini istemektedir.⁵³ Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

*"İman etmiş olan kişi dedi ki: Ey kavmim! Doğrusu ben sizin için, Nûh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi toplulukların başlarına gelen bir sonuçtan korkuyorum. Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir."*⁵⁴

Bu ayetlerden çıkaracağımız neticeler olacaktır:

Bu kişi, geçmişin olgularını ve toplumlarını iyi biliyordu. Sahip olduğu kültür, ona geçmiş toplumların helak olma sebeplerini bilmeyi temin ediyordu. Geçmiş toplumların helak olma sebeplerini bilmeden öte, yaşadığı andaki durumda da bir bağlantı kurabilmektedir. Geçmiş toplumların başına gelenlerin onların da başına geleceğinden korkmasından anlıyoruz ki, değerlendirmesinden ve analizinden emin olduğu için endişe etmektedir. Bu noktadan hareketle şu çıkarımı yapabiliriz: İman eden kültürlü bir Müslüman, toplumunun kötüye gidişiyile korku duymaya başlamalıdır. Hem onlara doğru yolu gösterecek, hem korktuğunu bildirecektir. Başkası adına korkmak, bu kişinin aynı zamanda egoist olmadığını da ifade etmektedir. Yoldan çıkan topluma hem bilgisi hem de duygusuyla yaklaşmaya çalışacaktır.

Mü'min kişi, dinin ana ilkelerinden birini daha gündeme getirmektedir: "...Allah, kullarına bir zulüm dileyecek de değildir."⁵⁵ İşte bu, gerçek dinin, Allah ile kul arasındaki ilişkiyi belirleyen temel kuralı olmaktadır. Söz konusu ifade, "Yüce Allah kullarına zulmetmez, onlara zulüm dilemez ve kötülük yapmalarını istemez" demektir. Kötünün arkasından Allah'ın muradı, isteği veya rızası yoktur. Kötüyü kul ister, Allah yaratır. Demek ki tarihi olguların arkasında insanın iradesi veya isteği olduğunu görüp ona göre değerlendirmek gerekmektedir.⁵⁶

1.4. Kıyamet Gününden Korkmak

Kur'an'a göre korkular birer sınanma sebebidir. İnsan; ölüm, fakirlik başkalarından gelecek tehlikeler gibi konularda korku duyar ve bunlardan güvende olmak ister. Eğer insandaki korkular yerini güven duygusuna bırakmazsa, insanın psikolojik dengesi bozular.⁵⁷ Mü'min kişi, dini tebliğ sürecinde geçmişin olgularına halkının dikkatini çektikten sonra, konuşmasının devamında bu sefer,

⁵³ Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde, Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul,2010, s.48.

⁵⁴ Mü'min 40/30,31

⁵⁵ Mü'min 40/31

⁵⁶ Bayraklı, a.g.e, C.16, s.515,516.

⁵⁷ Okumuşlar, Muhiddin, *Fıtrattan Dine*, Konya 2002, s.108.

insanın yaratılışında bulunan korku duygusunu harekete geçirmek için kavmine, kıyamet günü yaşanacakları önceden anlatarak onları, inkârı bırakmaları noktasında uyarmaktadır. Bir anlamda kavmini sakındırarak eğitmektedir.⁵⁸

İnsanda olması gereken en temel korku Allah korkusudur. Kur'an bizden Allah'tan korkmamızı ister. *"Kendi dostlarından korkmanızı telkin eden şeytandan başkası değildir. O halde onlardan korkmayın. Sadece benden korkun, gerçekten inanıyorsanız eğer."*⁵⁹ Yine: *"Allah'ın mesajlarını tebliğ edenler, ondan korkanlar ve Allah'tan başkasından da asla korkmayanlardır. Zira Allah hesap görücü olarak yeter."*⁶⁰ buyrulmaktadır.

Allah'ın kendisinin dışında hiçbir şeyden korkmamamızı istemesinin sebebi açıktır; çünkü Allah'ın dışında kendisinden korktuğumuz her şey, korkumuzu istismar eder. İnsanın korkusunu bir tek Allah istismar edip insan aleyhine kullanmaz; çünkü Allah'ın insanı korkutarak elde edeceği hiçbir şey yoktur. O hiçbir şeye muhtaç değildir. İnsana yalnızca zatından korkmayı emretmesi, aslında insanı korkusuzlaştırmanın en emin yoludur. Zira yalnız Allah'tan korkan, korkunun efendisi olur. Ondan başkasından korkan ise korkunun esiri olur.⁶¹ Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

*"Ey kavmim! Gerçekten sizin için o bağrışıp çağırma gününden, arkanıza dönüp kaçacağınız günden korkuyorum. Sizi Allah'tan kurtaracak kimse yoktur. Allah kimi saptırırsa, artık onu doğru yola iletecek de yoktur."*⁶²

Ayetin içeriğine bakacak olursak kıyamet günü yaşanacaklar karşısında korkan ve dengesini kaybeden insan psikolojisi; ancak Allah'a iman ve buna bağlı olarak oluşacak olan güven duygusuyla tekrardan dengeye oturmaktadır.

Mü'min kişi, kavmine kıyamet gününden onların adına korktuğunu da ifade etmektedir. Mü'min 30'da dünyada onların başına gelecek olan azaptan korkarken, Mü'min kişi, Mü'min 33. ayette kıyamet gününden de onlar adına korktuğunu ifade etmektedir. Bu ayetlerde iki boyutlu korkunun gündeme getirildiğine şahit oluyoruz. Demek ki iman etmiş ve kültürlü olan kişiler toplumları için hem bu dünya hem de âhiret için endişe içinde olmalıdırlar. Böylece bu imanlı kişi, kurtuluşun bu dünyada tevhid inancına sahip olmak ve iyi ameller yapmaktan geçtiğine işaret etmektedir.

Mü'min kişi bu şekilde toplumuna, onlara kendilerini kimsenin doğru yola getiremeyeceği hale gelmemelerini öğütlemektedir. Hz. Musa'nın tebliğinin

⁵⁸ Koç, a.g.e, s.200.

⁵⁹ Al-i İmran 3/175

⁶⁰ Ahzap33/39

⁶¹ İslamoğlu, Mustafa, *Âlemlerin Rabbi Allah(cc) Bilmek -Tanımak-Anlamak*, İstanbul,2006, s.109,110.

⁶² Mü'min 40/32,33

ardından gerekli olan köklü değişimi göstermelerini, aksi takdirde Allah katında sapıklar olarak tescil edileceklerinin uyarısını da bu şekilde yapmaktadır.

1.5. Rehberlik Etmek ve İnsanın Tercih Hakkı

Mü'min kişi, konuşmasının devamında; dini tebliğ sürecinde insan iradesinin özgürlüğü ve tercih hakkını gündeme getirerek din eğitiminin rehberlik boyutuna dikkat çekmekte ve bu şekilde kavmine yönelik din eğitimi faaliyetini sürdürmektedir.

İnsan iradelidir ve serbest davranma yeteneğine sahiptir. Bundan dolayı çelişik, değişik, çapraşık ya da yanlış işler yapabilir. Onu doğru yola koymak ya da ona doğruyu yaptırmak için baskı yapılamaz. Zira zor kullanılıp baskı yapıldığında iradesi alınmış, iradesiz yaratık durumuna düşürülmüş olur. Bu yüzden insan zorlanamaz ama ona yol gösterilebilir, öğüt verilebilir ve istenilen işi yapmaya teşvik edilebilir.⁶³ Şöyle ki; Rehberlik kavramı, yol gösterme ve kılavuzluk yapma anlamlarını içine alan bir terimdir. Rehberlik; kişiye çevresini ve kendisini anlaması için sistematik ve profesyonel yardım etme, yol gösterme ve bilgi verme faaliyetidir.⁶⁴ Bu kavramın önemine binaen Yüce Allah; Kur'an'da Mü'min kişinin konuşmasını örnek vererek dini tebliğ sürecinde rehberlik kavramına dikkat çekmekte, insan iradesinin özgürlüğüne vurgu yaparak ona tercih hakkı bırakılması gerektiğini söylemektedir.

Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur: *"O iman eden şahıs: 'Ey kavmim! Siz bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim' dedi."*⁶⁵ *"Kim bir kötülük işlerse', ona denk bir ceza görür. Kadın veya erkeklerden kim Mü'min olarak yararlı bir iş yaparsa, işte onlar cennete girecekler, orada onlara hesapsız rızık verilecektir."*⁶⁶

Ayette geçen "Rüşd" kavramı, "doğru yol" demektir.⁶⁷ "Doğru yol" denen şey nedir? Doğru yol; doğruluğun, dürüstlüğü, iyinin, güzelin, aklın ve hakkın yoludur. Yüce Allah'ın benimsediği ve beğendiği yoldur. İşte bu imana ermiş kişi, bu yolun ne olduğunu biliyordu ve halkına o yola girmeleri için kılavuzluk yapabilecekti. Bunun anlamı şudur: Bu kişi toplumun manevî sorumluluğunu üzerine alıyordu. Sonuç olarak; imana ermiş olan bu kişi toplumunu kendi halkı olarak görmekte, dertleriyle dertlenmekte; onları doğruya, iyiye, güzele ve hakka götürmek için can atmaktadır. Bu işi becerebilmesi için toplumunun yapması gereken eylemi de onlara hatırlatmakta ve "kendine uyulmasını" istemektedir. Ona uymak ve

⁶³ Atay, Hüseyin, "İslam'da Olgun İnsan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, C.15, s.155,156.

⁶⁴ Derlioğlu, Yasemin, "Rehberlik", *Öğretmen ve Öğretmen Adayları İçin Rehberlik*, Editörler: Esra İşmen Gazioğlu, Şengül Mertol İlgar, Ankara,2012, s.3. Detaylı bilgi için bkz. Tan, Hasan, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, İstanbul,1989, s.17.

⁶⁵ Mü'min 40/38

⁶⁶ Mü'min 40/40

⁶⁷ Karaman Hayrettin, Topaloğlu Bekir, *Arapça Türkçe Yeni Kamus*, İstanbul,1989, s.138.

söylediklerine alaka duymak da ona yönelmek ve kulak vermek demektir. Kendisine uydukları takdirde, onları doğru yola götüreceğini söylemiştir.⁶⁸

Bununla beraber insanın tercih hakkı ve hür iradesiyle ilgili olarak ayette "Allah dileyeni hidayete erdirir..."⁶⁹ buyrulmaktadır. Bu ayet, Hz. Peygamber ölmek üzere olan amcası Ebu Talib'e İslam dinini telkin etmiş, ancak Ebu Talib kabul etmemiştir. Bundan dolayı son derece üzülen Hz. Peygamber'i teselli etmek üzere inmiştir. Bu ayeti genel manada değerlendirirsek bir kimseyi kendi istek ve eğilimi olmadıkça doğru yola getirmeye çalışmanın bir noktadan sonra yararsız olduğunu söyleyebiliriz. Allah Teâlâ peygamber ve kitap gönderdikten sonra tercihini ısrarla inkâr yönünde kullananları zorla doğru yola iletmez; bilakis onları kendi irade ve tercihleriyle baş başa bırakır, gerçeği araştırıp tercihini o yönde kullanmaya çalışanlara yardım ederek onları doğru yola iletir.⁷⁰

Bu ayetler; insan iradesinin özgürlüğüne ve yaptığı tercihlerin sorumlusu olduğuna işaret etmektedir. İnsan yaptığı tercihlerin durumuna ve sonucuna göre mükâfat ya da ceza görecektir. Bu ayetler din eğitiminin görevlerinden birinin sadece doğru yola rehberlik etmek, öğüt vermek olduğunu; tercih hakkının ise insanın özgür iradesine bırakıldığını göstermektedir. Zira din eğitiminde hür irade esastır. Çünkü Kur'an kendi isteğiyle kendisine yönelenler için hidayet kaynağı olarak gösterilmiştir. Bu da günümüzdeki genel manadaki rehberliğin önemli bir ilkesi olan; hür ve demokratik bir ortamda zorlamadan yapılır, ilkesiyle uyusmaktadır.⁷¹ Diğer manada rehberlik, "ferdi her türlü baskılardan korur ve ferde kuvvetlerini tanıtır."⁷² diyebiliriz. Din eğitimcileri, eğitimin bir rehberlik boyutunun da olduğunu farkında olup insan iradesini özgürleştirmek için çalışmalıdırlar. İnsanların özgür tercihlerini hak istikametinden yana kullanmalarını sağlamak için rehberlik görevini yerine getirmelidirler.

1.6. Geçici ve Kalıcı Olan Değerler Arasındaki Fark

Mü'min kişi, devam eden konuşmasında; kalıcı olan değerlerle, geçici olan değerlere dikkat çekmektedir. Yani dünya hayatı ile ahiret hayatını kıyaslamaktadır. Bunu yaparken de kavmine; insanın dünya ve ahireti dengede tutan, biri için diğerini unutmayan ve ihmal etmeyen bir tavır ve davranış içinde olmalarını önermektedir. Dünya hayatı ahirete; ahiret hayatı ise dünyaya engel olmamalıdır. Bunlar birbirine rakip olarak gösterilmemelidir. Zira ahiret mutluluğu dünya hayatında kazanılmaktadır.

⁶⁸ Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.529.

⁶⁹ Kasas 28/56

⁷⁰ Karaman ve dğr. *a.g.e.*, C.4, s.236,237.

⁷¹ Bulut, AYTEKİN, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*, Ankara,2004, s.49.

⁷² Çamdibi, *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, İstanbul,2007, s.92.

Mü'min kişi; dini tebliğ faaliyetinde bu dengeyi sağlayamayan ve tevhid inancından uzaklaşan kavmini uyararak, dünya ile ahiret hayatı arasındaki dengeyi kurmalarını onlardan isteyerek, kalıcı olan değeri vurgulamaktadır. Bu hususta ayette şöyle buyrulur:

*"Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı geçici bir eğlencedir. Ama ahiret, gerçekten kalınacak yurttur."*⁷³

Ayete bakacak olursak Mü'min kişi, özellikle dünya hayatının geçiciliği ile âhiret yurdunun sürekliliğini gündeme getirip farklarını fark ettirme gayretini göstermektedir. Dünya ile âhiretin farkını bu derece bilen bir kişinin daha önceden bu kültürü aldığına ve ona sahip olduğuna inanıyoruz. Bu kişi, Hz. Yusuf'un din öğretilerinden ilâhî vahyin bilgisini edinmişti, dolayısıyla edindiği bilgiyi kendi toplumuna aktarmaktadır.⁷⁴

Mü'minler ile inkârcılar arasındaki inanç dışında temel farklardan biri de dünya hayatını ahiret hayatına tercih etmemektir. Dünyayı ahirete tercih etmek, Allah'ın yolunu engellemektedir. Ayette: "Artık kim kâfir olup, dünya hayatını tercih etmişse..."⁷⁵ buyrulur.

Mü'min kişi bu nasihatıyla; günümüz modern bireyinde de kendini gösteren, aşkınlıkla ve kutsalla ilişkisini koparan dünyevileşmiş benlik ya da kişilik yapısına dikkat çekmekte ve bu durumun insana ne gibi zararlar verebileceğini açıklamaktadır. Zira insanın dünyevileşmesi aynı zamanda onun ruh köküne yani kutsala ve öteye yabancılaşmasıdır. Allah'a yabancılaşma, kişilik ve kimlik krizini de beraberinde getirmektedir.⁷⁶ Allah'a bağlanamayan ve onu unutan birey, dünyanın fiziksel ve ahlaki kışkırtıcılığına kendi kaynakları ile direnemez. Bunu yapabilmek için onu kitlelerin içinde boğulmaktan koruyan içsel ve fizikötesi bir deneyimin varlığına ihtiyaç vardır.⁷⁷ Bu ihtiyacı da Mü'min kişinin dini tebliğ sürecinde ifade ettiği gibi tevhid inancı ve Allah'a olan bağlılık giderebilir.

Yüce Allah, dünyevileşme sonucunda kendisini unutanları Kur'an-ı Kerim'de "sapmış olanlar" şeklinde ifade etmektedir. Ayette şöyle buyrulur: "Allah'ı unutan ve bu yüzden de Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın, çünkü onlar gerçekten sapmış olanlardır."⁷⁸ Bu ve benzeri ayetler, kişiye; Allah'ı unutturacak, dünyevileşme gibi bir takım tehlikelere dikkat çekerek; dünya-ahiret dengesini sağlamanın insanı gerçek yaratıcıya ulaştıracağını ifade etmektedir.

⁷³ Mü'min 40/39

⁷⁴ Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.529.

⁷⁵ Naziat 79/37,38

⁷⁶ İslamoğlu, *Eğitim Yazıları*, İstanbul,2010, s.55.

⁷⁷ Ayhan, Halis ve dğr. *Din ve Ahlak Eğitime Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul,2004, s.17.

⁷⁸ Haşr 59/19

Bununla beraber, insanın dünya hayatını tercih etmesi şeklindeki davranışlarının altında yatan neden onun "azma" sıfatı olup azgınlık ise insana yaratılıştan gelen bir özelliktir. Bu durum ayette: "Doğrusu insan azgınlık eder."⁷⁹ şeklinde ifade olunur. Bu nedenle ilahi eğitime kulak tıkayanların temel hastalığı dünya sevgisi ve yaratılıştaki "azma" sıfatıdır, diyebiliriz.

"Peki, insan ne zaman azgınlaşır?" diye bir soru sorarsak insan hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı ve kendi kendine yeterli olduğunu görünce azar, şeklinde cevaplandırabiliriz. Unutulmamalıdır ki dünya sevgisine, mal ve mevki isteklerine kendisini kaptıranlar; sarhoşluk içerisindeyler. Mala, makam ve mevki, yani dünyaya âşık olan kimseler hayatın manasını, kendilerini unuturlar; o âşık olduklarının esaretine girmişlerdir. Bu tip insanlara tevhid inancı doğrultusunda en anlamlı sözler bile tesir etmez.⁸⁰ Bu tür insanlar genellikle ahireti tamamen unutup dünyalığı, heva ve heveslerini, nefsanî arzularını her şeyin üzerinde tutan bir ruh yapısına sahiptirler. Bu ruh yapıları sebebiyledir ki ilahi davet karşısında var güçleriyle direnirler.⁸¹

Sonuç olarak, Mü'min kişi konuşmasında, dünya hayatının bir eğlence olduğuna dikkat çekmekte, hedeflenmesi gerekenin ve gerçek kalınacak yurdun ahiret olduğuna vurgu yaparak aradaki farkı ortaya koymaktadır. Bu vesileyle şimdiki ve gelecekteki inananların aynı hataya düşmemelerini temin etmek istemekte, dini tebliğ sürecinde kötüyü anlatarak iyinin nerede olduğuna dikkat çekmektedir.

Bununla beraber, özellikle din eğitimcileri, insanın yaratılışında var olan "azma" sıfatı ve dünyaya olan aşırı sevgiyi din eğitiminin rehberlik boyutu ile kontrol altına alarak, insana maddi ve manevi yapısını dengelemede yardımcı olmalıdırlar.

1.7. Mükâfat ve Ceza

Mü'min kişi, konuşmasına devam ederek iyilik ile kötülük arasındaki farkı ortaya koymakta, kavmini iyi olmaya ve iyi amellerde bulunmaya çağırmaktadır. İnsanın amelleri sonucunda ceza veya mükâfat alacağına değinerek ceza ve mükâfat kavramlarından bahsetmektedir. Ödül, bireye hangi davranışların doğru olduğunu ve beğenildiğini; ceza ise yapılmaması gereken hallerle, yasakları gösterir.⁸² İnanç ve amel (davranış) değişikliğinde önemli bir yeri vardır. Bu nedenle dini tebliğ sürecinde bu kavramlardan istifade edilerek, öncelikli konular arasında yer almalıdır.

⁷⁹ Alak 96/7

⁸⁰ Çamdibi, H.Mahmut, "Mevlana'da Öğüt, Sevgi ve İletişim", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul,2007, Sayı:18, s.13.

⁸¹ Koçak, a.g.e, s.65,66.

⁸² Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, s.186.

Allah Kur'an'da kullarına yaptıkları iyi amellerine karşılık hak ettikleri mükâfatın kat katını vereceğini, kötü amellerine karşılık ise ancak hak ettiklerinin, onun da dilediği kadarını affederek cezasını ya dünyada ya da ahirette vereceğini vaad etmiştir.⁸³ Bu durum bize ödüllendirmenin davranış değişikliği noktasında cezaya nispeten daha iyi sonuçlar vereceğini göstermektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar, eğitimde övülme ve ödüllendirmenin, yerilme ve cezalandırmadan daha iyi sonuçlar verdiğini meydana çıkarmıştır.⁸⁴

Özellikle dini duygunun gelişim süreci olan çocukluk çağına son derece dikkat edilmelidir. Çocukluk çağı korkuları bol olan bir dönemdir. Çocuğun kolay korkuya kapılma özelliğinden faydalanan yetişkinler bazı hatalı davranışlarda bulunabilmektedirler. Tanrının her yaramazlığı gördüğü, kötü hareketleri günah defterine kaydettiği söylenerek çocuk sindirilmeye çalışılmaktadır. Çocuk gözünde Allah, seven koruyan, hoşgören, affeden özellikleriyle değil; ceza veren, cehennem ateşinde yakan bir varlık olarak canlanabilmektedir.⁸⁵ Din eğitimcileri bu noktada ceza ve mükâfat dengesini iyi kurmalı, Allah'ı anlatırken cezalara nispeten sevgi ve af kavramı üzerinden hareket etmelidirler. Bu yaklaşım tarzı dini tebliğ süreci içinde geçerlidir. Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

*"Kim bir kötülük işlerse', ona denk bir ceza görür. Kadın veya erkeklerden kim Mü'min olarak yararlı bir iş yaparsa, işte onlar cennete girecekler, orada onlara hesapsız rızık verilecektir."*⁸⁶

Ayetin, "Kim bir kötülük işlerse, ona denk bir ceza görür" kısmı, modern hukukun temellerini atan bir ilke durumundadır. Suçlara keyfi cezaların tatbik edilmemesi gerektiği esasını veya zorunluluğunu getirerek hukuk alanında bir devrim yapmaktadır. Bu kişinin söylediği sözün veya ilâhî vahyin Hz. Peygamber'den önce nasıl hukukî bir devrimi gerçekleştirdiğine delil teşkil ettiği görülmektedir.⁸⁷ Bununla birlikte bazı günahlara kat kat ceza verileceği bildirilmişse de bu durum cezada denklik esası ile çelişmemektedir. Zira konu ile ilgili ayetler incelendiğinde, kendilerine kat kat ceza verilecek kimselerin Firavun ve ileri gelenleri gibi inkâra veya günahlara ön ayak oldukları, bu konuda liderlik yaptıkları yahut mevkileri itibariyle güzel davranışlarda bulunmaları gerekirken bunu yapmayıp fiilleriyle diğer insanlara kötü örnek teşkil ettikleri görülür.⁸⁸

Mü'min kişinin mükâfat ve cezaya dair açıklamaları, tebliğ sürecinde mükâfat ve ceza kavramları üzerinde durmanın sonuç almak için takip edilmesi gereken metotlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak tebliğ faaliyetinin

⁸³ Aköz, Hidayet, *Kur'an'da Allah-Kul İlişkisi*, İstanbul,2000, s.289.

⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz: Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Yayınları. İstanbul,1997.

⁸⁵ Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara,2005, s.57,58.

⁸⁶ Mü'min 40/40

⁸⁷ Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.530.

⁸⁸ Aköz, *a.g.e.*, s.290.

muhatapları, mükâfat veya ceza bağlamında karşılığın ne olduğunu önceden bilmelidir ki ancak o zaman bireyden davranışını ona göre ayarlaması beklenebilir.

Cezalandırmadan önce bilgilendirme, Kur'ani eğitimin temel prensiplerindendir. Bilgilendirme prensibi gereği, bilgisizlikten doğan suçlarla bilindiği halde işlenen suçlara aynı ceza uygulanmaz.⁸⁹ Bu durum pek çok ayette de müşahede edilmektedir. Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur: *"Allah bir kavmi hidayete ulaştırdıktan sonra nelerden sakınacaklarını kendilerine açıklamadıkça, onları sapıklıkla sorumlu tutacak değildir..."*⁹⁰

1.8. Şirk Kavramını Anlatarak Tevhid İncancına Çağırarak

Mü'min kişi, tevhid inancı çerçevesinde neyin ateşe ve neyin de kurtuluşa insanı getireceği bilgisini vererek şirkin ateş, tevhid inancına girmenin ise kurtuluş olduğunu kavmine nasihat etmekte ve bu şekilde tebliğ faaliyetini sürdürmektedir. Bir anlamda insan fitratında doğuştan var olan inanç duygusunu tevhid inancı doğrultusunda eğitmektedir.

Her insan doğuştan, bir aşkın varlığa inanma ve bağlanma kabiliyetindedir. Bu bir ihtiyaçtır. Her insan inanma ile ilgili duygularını doyurma yollarını aramaktadır. Bu manada inanma duygusu insan varlığının olmazsa olmazıdır. Asıl önemli nokta ise yok olmayan bu duygunun nasıl doyurulduğudur. Zira eksik ve yanlış doyurulma ihtimali her daim bulunmaktadır. Eğitimden beklenen görev bu eksik ve yanlışlığın giderilmesidir.⁹¹ Mü'min kişinin bu bilince ve derin bir din kültürüne sahip olduğu ve önceliklerinin arasına tevhid inancını koyarak kavmini bu noktada eğitmeye çabalamasından anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

*"Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum; siz beni ateşe çağırıyorsunuz."*⁹² *"Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve hiç bilmediğim nesnelere O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi her şeye gücü yeten ve çok başıslayan Allah'a çağırıyorum."*⁹³

Mü'min kişi, kurtuluşu ateşin karşılığı ya da ateşi kurtuluşun karşılığı olarak sunmaktadır. Belli ki söz konusu kişi neyin kurtuluşa, neyin de ateşe götüreceği kültürüne sahipti. Bu durum onun, daha önce güçlü bir din eğitimi aldığını ifade etmektedir. Bir sonraki ayette ise kurtuluşun ve ateşin ne olduğunu açıklamaktadır. Önce genel kavramları koymakta, ardından o kavramların içeriğini doldurmaktadır. Bu imanlı kişi, bir önceki ayette geçen "ateş" kavramının içeriğini

⁸⁹ Ay, Mehmet Emin, Kur'an-ı Kerim'de Disiplin Mükâfat ve Ceza Kavramları, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, s.255.

⁹⁰ Tevbe 9/115

⁹¹ Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Ankara, 2012, s.94.

⁹² Mü'min 40/41

⁹³ Mü'min 40/42

doldurmakta ve onun, Allah'ı inkâr ve ona eş koşmak anlamına geldiğini söylemektedir. İnkâr ve şirk ateştir ve bu ateş, dünyada kâfir ve müşriklerin gönlünde yanmaya başlayıp âhirete intikal etmektedir. İnkâra veya şirke çağırılmayı ateşe çağırılmak olarak manalandırıp değerlendirmesi, onun ne denli derin bir din bilgisine sahip olduğunu ifade etmektedir.⁹⁴

Tevhîd inancına gelmek ve ona inanmak kurtuluştur. İnkâr ve şirk ateş olunca tevhîd inancı kurtuluş olmaktadır. Çünkü inkâr ve şirk, şeytan ve nefsin insan gönlüne karşı hâkim etkinliğini bir tarafa iterek elde ettiği zafer olurken tevhîd inancı; aklın, şeytan ve nefse karşı kazandığı bir zaferdir. İşte bu zaferin adı da kurtuluş olmaktadır. Şeytanın ve nefsin zaferi, insan gönlü için ateş yani cehennem, aklın zaferi de gönül için kurtuluş yani cennet olmaktadır.

Bununla beraber, Mü'min kişinin Yüce Allah'ı "Aziz" ve "Ğaffâr" sıfatları ile anması Firavun ve kavmi için tevhîd inancına dönmeleri halinde Allah'ın affedici sıfatı ile muamele göreceklerini hatırlatmakta ve onun için karamsar olacak bir durumun olmadığını göstermektedir. Yüce Allah "af" kavramını gündeme getirerek insanların da kendi aralarında affedici olmalarını istemektedir. Çünkü insanlar doğal olarak yaptıkları davranışların uygunluğunu ayırt etme hususunda zorluklar yaşarlar ve yaptıkları yanlışları hemen fark edemezler. Onlara yaptıkları yanlışları fark etmeleri için zaman tanımak gerekir. Gerek eğitimde gerekse insan ilişkilerinde bu fırsat kişilere tanınmalıdır.⁹⁵

Bu noktadan hareket ederek dini tebliğ sürecinde din eğitimcilerinde bulunması gereken vasıflardan biri de affedici olmalarıdır. Din eğitimcileri tebliğ sürecinde muhataplarına, karşılaştıkları zorluk ve çektikleri sıkıntılardan ya da insanlara hatalarından dolayı kin bağlamak yerine konuşarak onlara hata ve yanlışlarını anlatmaya ve vazgeçirmeye çalışmalıdırlar. Tevhid inancı doğrultusunda yapılan her türlü davranış değişikliğinin affi da beraberinde getireceği bilgisi ve güveni tebliğe muhatap olan birey ve topluma verilmelidir. Zira Allah'ın sıfatlarından biri de affedici olmasıdır. O affedici olduğu gibi peygamberi de affedicidir.

1.9. İfrattan Uzak Durma Bilinci Oluşturmak

İslam insan şahsiyetindeki unsurların arasında bir denge bulunmasını ister ve eğitimde de bunu gaye edinir. Kâinatta bile denge vardır. Her şey ölçülüdür. Aşırı fazla olan hiçbir şey yoktur. Tabiat olaylarının kaderi bu denge üzerine cereyan eder. Bu denge bozulursa evrenin düzeni bozulur. Bu nedenle her işte ve davranışta aşırılıktan ziyade aranan şey dengedir. Her şeyin hayırlısı, ortasıdır. İfrat ve tefrit uygun görülmemiştir.⁹⁶ İnsan şehvet ve heva mücadelesiyle maddi

⁹⁴ Bayraklı, *a.g.e.*, C.16, s.531.

⁹⁵ Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, İstanbul,2003, s.141.

⁹⁶ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s.167,168.

âlemle bağlantısını azaltıp dengeledikçe ulvi âlemle alakasını kuvvetlendirecektir.⁹⁷

Eğitimde de benzer bir durum söz konusudur. Çünkü insan denen yaratık da bir dengeler manzumesidir. İnsanın bir maddi, bir de manevi yönü vardır. Bir zihin dünyasının yanı sıra bir duygu dünyası ve onun ötesinde bir davranış dünyası mevcuttur. İnsan bazen korkar, bazen ümit eder, bazen sever, bazen de nefret eder. Bu nedendir ki insanın bu özelliğini dikkate almayan bir eğitim başarılı olamaz.⁹⁸ İnsanı bir bütün olarak dengeli şekilde ele alan bir eğitim anlayışının başarılı olma ihtimali yüksektir. Dengeyi dikkate almayan, aşırı olan her şey –eğitim de dahil- ateştir ve o her şeyi yakar, yok eder. Bu sebeptir ki Mü'min kişi kavmini şirkte ve isyanda aşırı gidip değerlerini tamamen yitirmemeleri konusunda uyarmakta, aşırılığın ateş olduğunu nasihat etmektedir. Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

*"Gerçek şu ki, sizin beni çağırdığınız şeyin, dünya ve âhirette çağrıya değer bir tarafı yoktur. Dönüşümüz Allah'adır; aşırı gidenler de ateş ehlinin kendileridir."*⁹⁹

Ayete baktığımızda, toplumun yani Firavun ve etrafındakilerin çağırdığı inkâr ve şirkin dünya ve âhirette hiçbir değeri, faydası veya getirisi yoktur. Böylece bu imana ermiş kişi, inancın insana bir değer ve fayda getirmesinin önemi üzerinde durmaktadır. İnkârın ve şirkin insana ne fayda temin ettiğinin veya edeceğinin üzerinde düşüncelerini toplumundan istemekte, onların davet ettiği sahte tanrıların ne bu dünyada ne de âhirette onlara bir fayda temin edemeyeceği ilkesi üzerinde durmaktadır.¹⁰⁰

Ayetteki "aşırı gidenler" den kasıt; inkâr ederek ve şirk koşarak Allah katındaki değerlerini tamamen yitiren, harcayan ve eritenlerdir. Mü'min kişi, bunların cehennem ehli olduğunu söylemektedir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: "İnkârcı ve şirk koşan" anlamlarını verdiğimiz müsrif insanlar, kendi değerlerini tüketirken cehennem ateşini de alevlendirmektedirler. Mum gibi kendisi eriyor ama ateşe devamlılık sağlıyor. Bunlar Allah katındaki değerlerini, şahsiyetlerini, kimliklerini ve kişiliklerini eritip kaybederken cehennem ateşine yakıt olmaktadır. İşte ayette geçen müsrifi böyle anlamak gerekiyor. Eriyen manevî şahsiyetinin küllerinden cehennem ateşini yakan inkârcı ve şirk koşanlardır müsrifler.¹⁰¹ Din eğitimcileri de bu kavramı iyi anlamalı ve bu müsrifliğin insanı götüreceği sona karşı muhataplarını uyanık olmaya çağırmalıdır. Aşırı olan şeylerin insan için zarar olduğunu bilmeli, orta yola muhataplarını çağırmalıdır.

⁹⁷ Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İstanbul,1994, s.15.

⁹⁸ Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul,1998, s.620,621.

⁹⁹ Mü'min 40/43

¹⁰⁰ Bayraklı, *a.g.e*, C.16, s.532,533.

¹⁰¹ Bayraklı, *a.g.e*, C.16, s.533.

1.10. Tevekkül Bilinci

Mü'min kişi yapmış olduğu din eğitimi faaliyeti sonucunda kavmi ona olumsuz tepki vermiştir. Bu durum karşısında Mü'min kişi, "Ben işimi Allah'a bırakıyorum" diyerek konuşmasını tamamlamış, Allah'a tevekkül etmiştir.

Tevekkül, ihtiyaç anında başkasını vekil tayin etmek, güvenip dayanmak ve ona boyun eğmek,¹⁰² sığınmaktır.¹⁰³ Bir mücadelenin Allah ile olan irtibatı, bağı ve ondan güç ve destek alma çabasıdır. Eğer bu bağ güçlü değilse, başa geleceklerin belirsizliği ve bilinmezliği, eğitimciyi devamlı korkutacak ve davranışlarını olumsuz etkileyecektir.¹⁰⁴ Günümüzde emniyet, dayanma, güvenme, sığınma, korunma, kabul görme gibi temel ihtiyaçların duyurulmasında, Allah inancının önemli rolü olduğu kabul edilmektedir. Araştırmalar göstermiştir ki, çocuklar, hayatlarının devam etmesinde, isteklerinin karşılanmasında, kendilerinin tehlikelere karşı korunmasında, ümitsiz ve çaresiz kaldıklarında, tek çare ve ümit kaynağı olarak, Allah'ı aramakta ve O'na yönelmektedirler. Çocuktaki bu ihtiyaç kendiliğinden ortaya çıkan bir duygudur, terk edilmez olan bu duygunun, insan tabiatında var olup, akıl ile ispatlanmaya da ihtiyacı yoktur. Çünkü o, insanın içinde duyuluğu ve yaşanışı ile bir realitedir.¹⁰⁵

Din eğitimi ve öğretimi, sıkıntılarının ve sarsıntıların, güçlüklerin ve engellerin aşılmasında insana yardımcı olmalıdır.¹⁰⁶ Bunu sağlamanın en güzel yolu ise bireyde tevekkül bilincini oluşturmaktır. Din eğitimcileri bu bilince sahip olmalı ve dini tebliğ sürecinde insan tabiatında var olan, Allah'ı arama ve ona yönelme (tevekkül) bilincini inananlarda oluşturmalarıdır. Mü'min kişinin kavmine yönelik tebliğ faaliyetine baktığımızda onun bu bilince sahip olduğu ve muhataplarında da öncelikler bağlamında bu bilinci oluşturmak istediği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

*"Size söylediklerimin doğruluğunu öğreneceksiniz. Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz Allah, kullarının yaptığı her şeyi görmektedir."*¹⁰⁷

Bu ayetten anlıyoruz ki, söz konusu Mü'min kişinin hitap ettiği toplum, onun çağırdığı tevhi'd inancını kabul etmemişti ve o, bu söylevi ile konuşmasını tamamlar durumda idi. Hitap ettiği toplumun, bu kişinin ölümüne karar vermiş ve ona tuzak kurmuş¹⁰⁸ olmaları nedeniyle olacak ki işini Allah'a havale ederek

¹⁰² İbn Manzur, *Lisanu'l Arap*, "vkl", Mad.

¹⁰³ Koç, *a.g.e*, s.148.

¹⁰⁴ Koçak, *a.g.e*, s.62.

¹⁰⁵ Yavuz, Kerim, Dini İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı:7, s.134.

¹⁰⁶ Selçuk, *a.g.e*, s.57.

¹⁰⁷ Mü'min 40/44

¹⁰⁸ Mü'min 40/45

tevekkül etmiştir. Zaten bir sonraki ayette de onların, bu imana ermiş kişiye tuzak kurdukları gündeme getirilmektedir.¹⁰⁹

Bir insan, bir iş konusunda karar verince bu kararından sonra işi Allah'a havale etmelidir. Yani Allah'ın yardımını istemelidir. Ancak, burada şunu da belirtmekte de fayda vardır; hiç çalışmadan, emek sarf etmeden ve alın teri dökmeden işi Allah'a havale etmek de doğru değildir.¹¹⁰ Dikkat edilirse Mü'min kişi; kavmine yönelik tebliğ mücadelesi vermiş, onlara nasihatlerde bulunmuş ve ondan sonra Allah'a tevekkül etmiştir. Bir işin sonunda Allah'a dayanmak harcanan emeği kutsallaştırmaktadır.

Bununla beraber, Mü'min kişi tevekkül ederek ilahi mesajı tebliğde nasıl bir tavır takınılacağına örneğini de bizlere göstermektedir. Bu tavrı ile nihai başarının kazanılması hususunda Allah'ı vekil tanımak ve O'na güvenip dayanmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır.¹¹¹

Mü'min kişinin Allah'a tevekkül etmesi, onun Allah'a ne denli teslim olduğunu da ifade etmektedir. İşini Allah'a havale etmek, aslında bütün benliğini O'na teslim etmek ve tamamen O'na yönelmek demektir. Ayrıca Yüce Allah'ın, kullarının yaptığı her şeyi görmekte olduğunu söylemekle onların kuracakları tuzakları Allah'ın gördüğüne işaret etmektedir. Yüce Allah'ın, yapılanları görmesi de gerekeni yapacağı anlamına gelmektedir. İmana ermiş olan bu kişi, işini Allah'a havale edecek kadar teslimiyetini gösterince Allah da onu Firavun ailesinin kurduğu tuzakların kötülüklerinden korumuş oldu. Yüce Allah, onu korurken Firavun ailesini de kötü azapla kuşatıverdi. Yaptıkları amel, tevhîd inancına gösterdikleri olumsuz tepki ve imana ermiş kişiye kurdukları tuzak canlı bir varlık gibi kendilerini kuşatıverdi. Bir eylem, kurtuluşu getirirken başka bir eylem de azabı getirmektedir. Demek ki neyin geleceğini belirleyen unsur, insanın amelleri ve inançları olmaktadır.¹¹² Konu ile ilgili olarak ayette şöyle buyrulur:

*"Nihayet Allah bu zatı, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu. Firavun'un ailesini ise kötü azap kuşatıverdi."*¹¹³

Sonuç olarak, din eğitimcileri, tevekkül kavramını kendi ruhlarına yerleştirerek bu kavramın dini tebliğ süreci ve sonunda insan ruhunu ve bedenini rahatlatıcı etkisinden faydalanmalıdırlar. Bu şekilde, din eğitimi faaliyetinin başarılı bir şekilde sonuçlanması için Allah'tan yardım istemeli ve ona dayanmalıdırlar.

¹⁰⁹ Bayraklı, *a.g.e*, C.16, s.533.

¹¹⁰ Bayraklı, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, İstanbul,2000, s.120.

¹¹¹ Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul,2002, s.108.

¹¹² Bayraklı, *a.g.e*, C.16, s.534.

¹¹³ Mü'min 40/45

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de Mü'min Suresi'nde anlatılan Mü'min kişi, Kur'an'da ismi açık bir şekilde zikredilmeyen örnek bir kimliği temsil etmektedir. Bu durum her çağda ve zamanda Mü'min kişilerin geliyor veya gelecek olması ihtimalinden kaynaklanmaktadır.

Yüce Allah, Hz. Musa'yı karşılaştığı olumsuz tepkiler ve din eğitimi engelleri karşısında yalnız bırakmamış; Firavun' un ailesinden imanını gizleyen bir adamı, Hz. Musa'ya destek olması için göndermiştir. Mü'min kişi kavmine uyguladığı din eğitimi(tebliğ) faaliyetinde bazı konulara öncelik vermekte olup bu yönüyle din eğitimcilerine kılavuzluk yapmaktadır. Ayrıca Mü'min kişi, sahip olduğu değerler ve ahlak yapısıyla din eğitiminde örnek bir kimliği temsil etmekte ve halkını doğru yola sevk etmek için verdiği mücadele ile de idealist bir şahsiyet yapısına sahiptir.

Mü'min kişi, öncelikler bağlamında dini tebliğ faaliyetine "Ey kavmim!" hitabıyla başlamış ve tevhid inancını savunan kişinin öldürülemeyeceğini söylemiştir. Rabbim Allah'tır diyen kişiyi öldürmek inanç özgürlüğünü de katletmektir. O, kavmine; "siyasi gücü ele geçirmenin, inancından dolayı insanları öldürmek olmamalıdır" görüşünü söyleyerek bir anlamda siyasi hükümlerle zulme dönüşmemelidir, nasihatini yapmaktadır. İnsan iradesinin özgürlüğü ve tercih hakkını gündeme getirerek din eğitiminin rehberlik boyutuna dikkat çekmekte ve bu şekilde kavmine yönelik din eğitimi faaliyetini sürdürmektedir. Kavmini doğru yola davet ederek onları güzele ve hakka götürmek için can atmaktadır. Mü'min kişi konuşmasını dünya ile ahiret yurdunu tanıtmakla sürdürmekte, dünya hayatının geçiciliğine karşın ahiret yurdunun sürekliliğine vurgu yaparak ikisi arasındaki farkı ortaya koymakta, kalıcı olan değerlerle geçici olan değerler üzerinde durmaktadır. Dünya ile ahiret hayatı arasındaki dengeyi sağlayamayan ve tevhid inancından uzaklaşan kavmini uyararak dünya ile ahiret hayatı arasındaki dengeyi kurmalarını onlardan istemektedir. Benzer şekilde din eğitimcileri de kalıcı olan değerlerle geçici olan değerleri topluma öğretmelidirler. Değerler arasındaki farkı, fark etme yeteneğini onlara kazandırmalıdır.

Mü'min kişi, konuşmasına devam ederek iyilik ile kötülük arasındaki farkı ortaya koymakta, kavmini iyi olmaya ve iyi amellerde bulunmaya çağırmaktadır. İnsanın amelleri sonucunda ceza veya mükâfat alacağına değinerek ceza ve mükâfat kavramlarından bahsetmektedir. Ayrıca ayette geçen "kim bir kötülük işlerse, ona denk bir ceza görür" kısmı modern hukukun temellerini atan bir ilke durumundadır. Bu ayet suçun ferdi oluşu ve suçlara keyfi cezaların tatbik edilmemesi gerektiği esasını ve zorunluluğunu getirerek hukuk alanında bir devrim yapmaktadır.

Mü'min kişi, neyin ateşe ve neyin de insanı kurtuluşa getireceği bilgisini vererek şirkin ateş, tevhid inancına girmenin ise kurtuluş olduğunu; kavmine

nasihat ederek kavmine; tevhîd inancına dönmeleri halinde, Allah'ın affedicisi sıfatı ile muamele göreceklarını hatırlatmakta ve onlar için karamsar olacak bir durumun olmadığını ifade etmektedir. Bununla beraber inancın; insana, bir değer ve fayda getirmesinin önemi üzerinde durmaktadır. İnkârın ve şirkin insana ne fayda temin ettiğinin veya edeceğinin üzerinde düşünmelerini toplumundan istemektedir. Kavmine; Firavun ve etrafındakilerin çağırıldığı inkâr ve şirkin dünya ve âhirette hiçbir değeri, faydası veya getirisi olmadığını hatırlatarak onların davet ettiği sahte tanrıların ne bu dünyada ne de âhirette onlara bir fayda temin edemeyeceği ilkesi üzerinde durmaktadır. Ayrıca, kavmini şirkte ve isyanda aşırı gidip değerlerini tamamen yitirmemeleri konusunda uyarmakta, onlara; aşırılığın ateş olduğunu nasihat etmektedir. Zira dengeyi dikkate almayan aşırı olan her şey ateştir ve o her şeyi yakar yok eder.

Mü'min kişi, konuşmasını "ben işimi Allah'a bırakıyorum" diyerek sonlandırmaktadır. Onun bu ifadesinden hitap ettiği toplumun onun davetini kabul etmediği anlaşılmaktadır. O, işini Allah'a havale ederek tevekkül etmiştir. Bu ifade aynı zamanda iman eden kişinin, Allah'a ne denli teslim olduğunu da ifade etmektedir.

Yüce Allah, dini tebliğ sürecinde tevhîd inancının nasıl savunulacağı, hangi konuların öncelikli olarak gündeme getirileceği, tarihten hangi örneklerin verileceği, inkârın nelere sebep olacağı, iman ve iyi amellerin getirilerinin neler olacağı, dünya ve âhiret hayatının farkını yakalamamanın önemi gibi konuların gündeme getirilmesinin ve halktan birinin dinî meseleleri ne denli öğrenmesi gerektiğinin delili olarak bu bilge adamı, insanlığa örnek olarak sunmaktadır. Bu örnek, bize ve halkımıza, İslâm dininin iyi bilinmesi ve iyi anlatılması bakımından din eğitiminin önemini anlatmaktadır. İnkâr ve şirk ile tevhîd inancının mücadelesinde; bilgi, ihlâs, iman ve teslimiyetin ne denli gerekli olduğuna dikkat çekmektedir.

Din eğitimi metodları açısından Mü'min kişinin kavmine yönelik tebliğ süreci önemli eğitim uygulamalarını da içermektedir. Ayetler incelendiğinde Yüce Allah, Mü'min kişi örneğiyle inananların dini tebliğ etmede nasıl hareket edeceklerine dair bir yol haritası çizmektedir. Eğitim metodları açısından kıssa ile terbiye ve örnek olay metodu, aklını kullanma ve tedricilik metodu, yakından uzağa, yumuşak söz kullanma gibi birçoğu modern eğitimde kullanılan metodlarla ilgili Mü'min kişinin uygulamalarını din eğitimi açısından tespit edip açıklamak mümkündür. Bu vesile ile genel eğitim ve öğretim için kullanılan metodları din eğitimi için de kullanmalıyız. Zira din eğitimi, genel eğitim ve öğretimden ayrı düşünemeyiz.

Bununla beraber Kur'an'ı Kerim; bir eğitimci olarak Mü'min kişinin tebliğ süreci sonunda olumsuz tepki ile karşılaştığını ve kavminin davete icabet etmediğini de haber verir. Mü'min kişinin bu durum karşısında sergilediği tavır,

bize eğitimde şu ilkeyi hatırlatmaktadır: “Öğretmenler mutlaka sabırlı olacaklardır.” Eğitim ve öğretim faaliyeti sihirli bir değnek olmadığı için istenilen değişim anında gerçekleşmeyebilir. Değişim için beklenti gerekir; beklenti için de sabırlı olmak şarttır.¹¹⁴ Din eğitimcileri tebliğ kavramını iyi anlamalı; bu kavramın bir eğitim ve öğretim, bir rehberlik boyutunun da olduğunu idrak ederek bu sürecin farklı sonuçlar ortaya koyabileceği gerçeğinin bilincinde olarak hareket etmelidirler.

Mü'min kişinin kavmine yönelik din eğitimi faaliyetini incelediğimizde tebliğ sürecini yürüten din eğitimcilerinin önceliklerine göre konuları belirlemenin dışında muhataplarıyla iletişimlerinde dikkat etmesi gereken bir takım ilkeler bulunduğu dikkatimizi çekmektedir. Bu ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

-Dini tebliğ faaliyetinde din eğitimcisi; muhataplarına göndereceği mesajın içeriğine inanmalı, bilgili ve kültürlü olmalıdır. Tebliğ faaliyetini bir amaç için yaptığının bilincinde hareket etmelidir.

-Din eğitimcisi; göndereceği mesajın dilinin açık, net, sade ve anlaşılır olmasına dikkat etmelidir.

-Tebliğ faaliyetinin başarılı bir şekilde yürütmesi ve sağlıklı bir iletişim için muhatap iki tarafında birbirini iyi bir şekilde tanımaları, birbirlerine güvenmeleri gerekmektedir. Bir anlamda din tebliği yürüten kişi ile muhatap arasında “ortak yaşantı” alanının geniş tutulması gerekir.

-Din eğitimcisi; karşılaştığı olumsuz tepkileri kişiselleştirmemeli, sakin olmalı, aklını ve bedenini kontrol altında tutarak “sen” dilini kullanmak yerine; gördüğü hata ve yanlışları “ben” dilini kullanarak ifade etmelidir. Zira kendi aklını ve bedenini dengede tutamayan bir insanın, karşısındaki bireyde davranış değişikliği meydana getirmesi oldukça zordur.

-Dini tebliğ sürecinde; din eğitimcisi ciddi, davranışlarında kararlı ve uyumlu olmalıdır.

Yukarıda saydığımız bu maddeler, Kur'an-ı Kerim'de Mü'min kişinin kavmine yönelik yürüttüğü din eğitimi faaliyetinden hareket ederek elde ettiğimiz ve başarılı bir tebliğ faaliyeti için gerekli olan bazı temel ilkeleri ifade etmektedir. Bununla beraber Mü'min kişinin kavmine yönelik yaptığı din eğitimi faaliyetinde onun bağlı kaldığı değerler ve ahlaki özelliklere de işaret vardır. "Akıl, adalet, sabır, doğruluk, cesaret, güven, sevgi, tevekkül " gibi değerler, Mü'min kişinin şahsında verilmektedir. Savunduğu bu değerlere bağlı olarak Mü'min kişinin ahlakı; samimi olma, kararlı ve bilinçli olma, cesur olma, şefkat ve merhamet sahibi olma, kavmi için içli ve gamlı olma, şükredici olma, aşırılıktan uzak durarak Allah'a yönelen ve O'na tevekkül eden bir kul olma" şeklindedir.

¹¹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C.14, s.42.

Yüce Allah, Mü'min kişiyi bu güzel ahlaki yönleriyle de tanıtarak özelde tebliğ faaliyetini yürüten din eğitimcilerine; genelde ise onu bütün insanlığa model olarak göstermiş muhataplarına, onun yolundan giderek onun ahlakını kazanmaya davet etmiştir.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002.

Aköz, Hidayet, *Kur'an'da Allah-Kul İlişkisi*, Seriyve Yayınevi, İstanbul, 2000.

Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB Yayınları, Ankara 2006.

Atay, Hüseyin, "İslam'da Olgun İnsan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, 1967.

Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayın Dağıtım, Mart 2009.

Ay, Mehmet Emin, Kur'an-ı Kerim'de Disiplin Mükâfat ve Ceza Kavramları, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı 4, 1992.

Ayhan, Halis ve dğr. *Din ve Ahlak Eğitime Yeni Yaklaşımlar*, Değer Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004.

Başkurt, İrfan, "Kur'an'da Eğitim Açısından Tarik Kavramı", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2000, Sayı:7.

-----; *Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet, Ölçü, Denge*, İşaret yayınları, İstanbul, 2000.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C. I-XXI, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2008.

-----; *Kadın, Sevgi ve Temel Haklar*, İşaret Yayınları. İstanbul, 2000.

-----; *İslam'da Eğitim*, İstanbul, 2002.

-----; *Din ve İletişim*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009.

Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitimi'nde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İFAV, İstanbul, 2010.

Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Yayınları. İstanbul, 1997.

Bulut, Aytekin, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

Coşkun, Ali, *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*, Dem Yayınları, İstanbul, 2005.

Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Çamdibi, Mahmut, *Din Eğitimi'nde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003.

-----; *Din Eğitimi'nin Temel Meseleleri*, İFAV, İstanbul, 1994.

-----; "Mevlana'da Öğüt, Sevgi ve İletişim", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, İstanbul, 2007.

-----; *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2007.

Çelebi, Ahmet, *İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, Tercm: Ali Yardım, Damla Yayınları, İstanbul, 1998.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul, 2003.

- Derlioğlu, Yasemin, "Rehberlik", *Öğretmen ve Öğretmen Adayları İçin Rehberlik*, Editörler: Esra İşmen Gazioğlu, Şengül Mertol İlgar, Ankara,2012.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İFAV, İstanbul, 1998.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul,1998.
- Harman, Ömer Faruk, "İslam'a Göre İnsanın Tanrıya Karşı Görevi", *Tanrı ile İnsan Arasındaki İlişki Konulu Sempozyum*, Ekim-2004, İstanbul.
- İbn Manzur, Ebü'l Fazl Muhammed B. Mükerrrem, *Lisanü'l Arap*, C. I-XV, Bulak 1299-1308'den ofset, Beyrut ts. (Daru Sadır).
- İsfehani, Rağıp, *Kur'an Istılahları Sözlüğü*, C. I-II, Tercm: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul,2006.
- İslamoğlu, Mustafa, *Eğitim Yazıları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- ; *Âlemlerin Rabbi Allah (cc) Bilmek-Tanımak- Anlamak*, Denge Yayınları, İstanbul,2006.
- Karaman, Hayrettin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. I-V, Ankara, 2008.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, Hz. Musa Kıssasında Korku Fenomeni, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.VIII, Sayı:1, 2008.
- Koç, Ahmet, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, İFAV, İstanbul, 1999.
- Koçak, Süleyman, "İbrahim Suresinde Eğitim ve Davet Motifleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.X, Sayı:2, Diyarbakır,2008.
- Köylü, Mustafa, "Dini İletişimde Hedef Kitle Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Sayı:1. -----; *Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim*, Ankara Okulu, Ankara,2011.
- ; *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Etüt Yayınları, Samsun,2000.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul,2013.
- Okumuşlar, Muhiddin, *Fitrattan Dine*, Yediveren Kitap, Konya 2002.
- Sancak, Seyyid, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi*, Kurtuba Yayınları, İstanbul, 2014.
- Sezen, Yumni, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayıncılık, İstanbul,2004.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,2005.
- Tan, Hasan, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, İstanbul,1989.
- Topaloğlu Bekir, Karaman Hayrettin, *Arapça Türkçe Yeni Kamus*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1989.
- Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi, Ankara, 2012.
- Usta, Mustafa, *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Ekolleşme Sorunları*, MÜİFAV, İstanbul,2001.
- Yavuz, Kerim, Dini İnancın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özdem Kardeşler Matbaası, Sayı:7, İstanbul, 1986,